

»Skraldemandshesten«.
Tegning af
J. Th. Lundbye
til H. V. Kaalund:
Fabler for Børn,
1844.

To heste
ved et led.
Maleri af
Poul Steffensen,
1918.

Hesten

Equus caballus

Navne, heraldik, kalkmalerier; oldtid s. 12; middelalder 13; nyere tid 14; danske hesteracer 18, handel med heste 20; hestebestanden 22; røgt og pleje, overtro 23; drægtighed og foling 30; diverse overtro 31; varslør, spådomme 36; hesteskoen 38; nedgrave de heste og hestehoveder 40; spøgelsesheste 41; andre sagn 46; eventyr 48; gåder 49; skik, børneleg 49; aversion mod hestekød 51; anvendelse af kropsdele 56; ordssprog, talemåder, mundheld 58; prosa og poesi 63.

Hest fællesnordisk, gammeldansk hæst, oldnordisk hestr, af urnordisk hahistaR, navnet gjaldt oprindeligt kun hingsten; i jyske egne, på Lolland og Færøerne er *hest* også hingst (1). Som persontnavn 1300-t, måske i betydningen hingst (2). Indgår i mange stednavne: Hestkøb 1370ff NSjælland, Hesnæs 1458ff Falster, Hestlund 1472ff Ringkøbing amt, Hestbjerg (gårde) Idum s. Ringkøbing a., Hestbæk 1498ff Salling, Hestbæk (bebyggelse) Gudum s. Ringkøbing a., Hestehave 1513-1700-t ved Vejle (og mange andre lokaliteter; herregårde, klostre og krongodser havde »hestehaver«: indhegnede græsninger, ofte i skovbevoksninger, til opdræt af *stod*, hvert med mindst 12 hopper og en hingst), Hestø 1624ff ved Maribo, Hestene 1684ff to sten s.ø. for Arnager havn på Bornholm, Hesteskoen 1690ff grund ved Fedet i Præstø fjord, Ryggehesten 1695ff stor sten i grunden Søbygård Hage i Limfjorden, Hestesten 1762ff bautasten v.f. Gudhjem, hvor et skib med heste strandede og hvor der rejstes en sten som tak for, at mandskabet overlevede (3), Hesteknæk (et skovskifte) 1764ff Egernsund, Hesteholt 1772ff Broballe Sønderjylland, Havrehesten 1806ff stenrev ved Guldborgsund, hest her i betydningen 'spærrende bom', forleddet kan også sigte til sømærkets halmkost, jf. Hesten 1813 grund i Roskilde fjord, Hesteskoen

1850ff grund i Lillebælt, efter formen; *den røde hest* stor rød sten ved Dyngby strand ØJylland, en hest blev solgt til en mand på Samsø, men svømmede tilbage, døde her af udmattelse og blev »forstenet« (4), hestehøjen stor høj ø.f. Østbirk, en hest med rytter skal være begravet i den (5), *hesten* sten ved Hirtshals, ligner set fra havet en hest og blev brugt som sømærke (5a), *elekongens ridehest* sten ved Køge bugt, se s. 43, *hestesten* stor sten ved Svaneke, formen kan minde om en hest; Hestespringet dal med lodrette klipper i Ibsker s., et par heste sprang over kløften (6).

Hestemarkeder fandt sted på torvepladserne: Hors- eller Hestetorv i Ribe 1200-t ff, i Odense 1442ff, Roskilde, Næstved, Hestebro i Ålborg nævnt 1564, Hestemarked i Holstebro og Ålborg 1600-t, Horsefold i Ribe, Horsegade i Roskilde, Hestevandingen s.f. Stubbekøbing (7).

Kæltringesproget: *trappert* fra tysk trappen 'trave' (8). *Ganger* gammeldansk d.s., poetisk eller spøgende, nu forældet til en ridehest (9), som personnavn 1300-t, bl.a. Rolf Ganger (10).

Lille stærktbygget ridehest: gammeldansk *klepper* (11), *kleppert* o. 1700ff af usikker oprindelse (12); meget lille, nu forsvundet hest på Møn: *klinteroite* (13) sml. s. 19f; ung hest: *yngerse* Sokkelund h. 1600-t (13a); rød hest: *ros*, *rys*, rød hoppe: *rossa*, *ryssa* Bornholm (14), *skimmel* hest med ligelig blanding af hvide og sorte hår, ældre nydansk *skemling*, *skimling* (af skimme = lysne), fra jysk og egentlig samme ord som *skimmel* 'hvidligt overtræk, mug', jysk har him 'hvid skimmel på madvarer' (15); *kastanier* vorteagtige hornudvækster på benenes underside (16).

Hors fællesgermansk, gammeldansk d.s., oldnordisk *hross*, færøsk *ross*; af germansk *hursa*, menes at stamme fra indoeuropæisk kers 'løbe' ligesom latin *currere* 'løbe', hører dog snarere til indoeuropæisk ord for at springe (17); personnavn 1200-t (18), om to søstre på Fyn fortalte man, at de blev født af en hors eller et gårdøg, og derfor fik de tilnavnet Horsens (19).

I talrige stednavne: Horsens o. 1150ff (Horsahnet, 1284 Horsenæs 'næsset med heste') af hors eller mandsnavnet Horsi (20); forklaringssagn: kirken blev bygget på en hors, deraf fik byen sit navn (21), Horserød 'rydning med heste' 1176ff NSjælland, Horslunde 1231ff VLolland, Horsted 1329ff Vejle a., Horsens 1360ff Vendsyssel, Horsehave 1361-1486 Frørup s. Svendborg a., Horstved 'rydning med heste' 1441 Djursland, Hostrup 1458ff Salling, Horstykke (tykke = tæt skov) 1422-1690 Ørum s. Viborg a., Horsbyg 1535ff Ålborg a., Horsdal 1577ff Vinkel s. Viborg a., Horsfennet 1613ff Tønder, Horseskov og Horseslot 1623ff på Tåsinge,

Horsfeld 1664ff Thy, Horsebanke 1681ff Stevns, Horsekær 1683ff Voldum s. Randers a., Horsegang 1683, 1793 Samsø, Horshave 1716ff Sdr. Stenderup s. Sønderjylland, Horsemade 1726-1834 i Hasle, Horsemyr (= -sump) 1744ff Nylarsker s. Bornholm; måske i Hostrup 1298ff (Horstrop) tre steder i SJylland, og Horspanden, flak i Limfjorden n.f. Mors (22). Horsevænet i Rødovre, her lå oldtidshøjen Horsehøj, hvor folketroens trebene-de helhest skulle være begravet (23).

Øg alm. brugt om hesten som arbejdedyr; fælles-nordisk, gammeldansk *øgh*, øk, oldnordisk eykr 'lastdyr, hest'; af germansk *jaukiz*, indoeuropæisk *jou-g-is* 'forspændt (dyr)', beslægtet med sanskrit *yoga* og (et) åg (24); personnavn 1300-t (25); i stednavnene Øgelund 1638ff Ribe a., Øghave 1682ff SFyn, Øgfenner Hostrup s. Sønderjylland, Øgtoft 1784-1834 Ø.Løgum s. (26).

Bæst ældre nydansk best, gennem plattysk fra old-fransk beste, latin bestia 'dyr' jf. bestialsk; brugt som skældsord; *øg-*, *bagbæst* Bornholm (27).

Føl fællesnordisk, oldnordisk og gammeldansk fyl, af urnordisk fulja eller formindskelsesform af fole (28); personnavn (Fyl) 1300-t (29); i stednavnet Følbæk Kvrndrup s. Svendborg a. (30); *Følsfjet* stor rund sten ved Antvorskov »hvorover Hellig Anders havde travet dengang han på sit nat-gamle føl indred Slagelse jorder, hvilket kendtes deraf, at føllets fjed [hovmærke] var indtrykket i stenen« (1819; 31), stenen blev 1923 slætet itu og brugt som byggemateriale (32), sml. s. 43; Føl-springet to lokaliteter med stejle klipper i Ibsker s. Bornholm, det ene sted sprang et føl ud og blev dræbt (33).

Plag ældre nydansk d.s., svensk dialektord *plagg*, plattysk *plack*; usikker oprindelse, den oprindelige betydning kan have været 'tyk stok, knippel' til at tugte, afrette den unge hest med (svensk *plagg* betyder også *prygl*, tysk dialektord *plaggeln* 'prygle') og *plag* er da beslægtet med ordet *plejl* (et tærskeredskab) (34); personnavn 1500-t (35); færøsk *ungross*.

Klod, klot, kløj etc. o. 1700ff, også skældsord til halvvoksen, klodset dreng, beslægtet med klot 'snævet, sammenfiltret hår' (35a).

Fole (ung hest) fællesgermansk, ældre nydansk folæ, oldnordisk foli; af germansk *fulan* og hørende til græsk *polos* 'ung hest' (36), hoppen er i fol = drægtig, den foler = føder; personnavn 1400-t (37). Indgår i stednavne: Foleå 1451-1580 Gudum s. Ringkøbing a., Folekøbøl 1651ff Ketting s. og 1705ff Ulkebøl s. Sønderborg a., Folehave (skov) 1759ff Hørsholm, Folehoved 1771ff (1925 Følho-

ved) Nr. Løgum s. og Folekobel 1778ff Broager s. Sønderjylland; måske i Follerup ved Fredericia (38).

Kalde- og kælenavne:

as Falster, forenkling af *basse*, *bassi* Langeland, Lolland; *fille*, *filsen* Års, Rinds, Mors; *fitter* Anholt; *fle* o. 1700ff, Vendsyssel, *flæ* VJylland, *flø* 1668ff, Vendsyssel; *fløf*, *fløsing*, *fløsse* VFyn (39); *folla* Bornholm; *folli* Lolland; *fylas* Falster; *fylle*, *fylse(n)* alm. i Jylland; *fyt* ØJylland, fytre Sønderjylland; *følassing* Møn, Lolland; *følle*, *føllebasse* alm., *føllekat* Bornholm (40), *føllemand* Sønderjylland, *følse* Ø og NJylland, Vendsyssel, *følsing* Bornholm; *hykki* S og ØFyn (41); *kløjtebasse* VFyn (41); *lef*, *laef* Thy, *lyf* Mols, *løf* Thy; *musse* Houlbjerg ØJylland; *namme* NSjælland; *nef*, *nif* Brovst (42); *nylse* Himmerland; *pais* Manø; *plagsakken* NSjælland; *villing* ØSjælland (43); *Klavs*, hoppen *Lotte* (alm.; 44), især til ældre hest og (1904ff) droskehest, her måske med tilknytning til dialektdordet *lotte* 'gå langsomt, lunte' (45), brugt 1941 i revyvisen Hyp, lille Lotte sunget af Ludvig Brandstrup.

Slang (spøgende, spottende, som skældsord til heste): *araber* 1889ff, *dromedar*, *fitteøg* NSjælland o. 1800, *gilkedorte* Holeby, *giraf*, *havremotor*, *himpe-gimpe* Søndersø NFyn, *kamel* 1878ff, *kanin*, *krabbe* o. 1700ff, *krampe*, *krebs* Fyn, *kuffert*, *myldyr*, *møgharpe*, *pelikan*, *pillik*, *pukkelokse*, *rugbrøds-motor*, *ræv*, *skaberak* 1906ff, *skrimpe*, *spyflue*, *styl-tepose* Lolland (46).

Lille, dårlig, gammel, udslidt, mager, stædig hest: *krikke* fra plattysk *krikke* 'dårlig hest' dannet af *krak(ke)* 'gammel udslidt hest' som sideform til *krakken* 'knage, briste', grundbetydningen er 'skrøbeligt dyr' jf. ord som *krak* 'fallit', *krakelere*, *krakmandel* (47), jysk *krak*, *kræk*, *krile*, *krillek* (48); *kule* af uvis oprindelse, måske af svensk *gula*, gule 'gammel hoppe' jf. plattysk *gul*, nutysk *gaul* 'hest' (48); *helmis(se)*, *helmus* af hellemisse 'hellig messe' = allehelgensdag 1/11, gamle udslidte heste blev købt til efterårspløjningen og solgt eller slæbt ihjel omkring denne dag for at man ikke skulle ofre foder på dem vinteren over; »helmisses kalder de jyske bønder et gammelt øghoved, som de ikke vil føde over, men ved allehelgenstid udjager til at gå på marken indtil det dør af sult« (o. 1700; 49), sml. s. 27; en anden forklaring: ordet skal stamme fra, at man tidligere i Slagelse holdt hestemarked den 1. november, alle helgens dag (50); *kantler*, *komp* Vendsyssel o. 1780 (51), *kamper* Mors, Thy (52), *krannik* Mors o. 1840 (53), *krallik* Sjælland, Lolland, Møn (41), *rallik* Jylland af uvis oprindelse

(54), *pillek*, *pilleke*, *pillik* Jylland, Sjælland (55) måske hørende til shetlandske *pilkin* 'lille barn', indgår i en ordgruppe udtrykkende noget ynkværdigt, f.eks. *pilt* 'lille dreng' (56); *borrik* Als (57), *hennik* Agger (58), *fillek(e)* Vendsyssel (59), *skåge* Vendsyssel o. 1840 (53), *purk* Anholt (60), *kæv-lingbæst* NSjælland o. 1800, *reve* Sjælland, *klavet* MSjælland (41), *flå-*, *skindpibe* Falster, Lolland o. 1840 (53), *krada*, *kripa*, *minka*, *rinka* Bornholm (61).

Hoppe ældre nydansk d.s., *hoppe* i betydningen 'kluntet, humpende gang', altså en pasgænger, ordet er beslægtet med engelsk hobby 'kæphest' (62); personnavn 1400-t ff (63), måske i stednavnet Hoptrup Sønderjylland (64).

Skjud 1487 (skywd)-1699 (65); gammel, dårlig hoppe: *hos* Thy o. 1800 (66), undertiden nedsetende om hest i almindelighed: *mær* fællesgermansk, oldnordisk *merr*, af germansk marki, et femininum af marha 'hingst' jf. oldnord. *marko* 'hest' (66a), *mær* også om en løsagtig pige.

Hingst ældre nydansk d.s. og hengst, sideform til ordet hest; germansk *hangista* 'hingst' er dannet af indoeuropæisk kak 'springe' (67).

Vrinsker især når den er brunstig), gammeldansk vreni; *vriskhest* SSlesvig, Fyn (68); i stednavnet Vrensted 1340ff Vendsyssel (69); være vrinsk 'gejl'.

Hingst som alvsdyr sammen med hopper i indhegning (stod): *stodhingst*, -hest; *beskeler* fra tysk *bedække* (70), *ugilde*, *ugilding* Bornholm (71), færøsk *geðingur*, *graðhestur*.

Kastreret som plag: *vallak* ældre nydansk d.s., fra tysk af oldslavisk *vlachu*, et romansktalende folk i Vallakiet (Rumænien), dette navn er lånt fra germansk *Valland* 'vælisk [fremmed] land' om romanske lande, særlig Italien, der udførte mange kastrede hingste (72); halvt kastreret (med én testikel): *klaphingst* o. 1700ff fra tysk *klopfen* 'banke', man knuste sædstrængen ved at banke den med en træhammer (73), *vrænnik*, *urhingst*, *halvtig*, *hyling* Jylland (74); *sik* Ærø o. 1835 (75), *seg*, *søk* Fyn, Sjælland, Falster, måske hørende til indogermansk sek 'skære' jf. segl 'krumkniv' (76).

Hestehoved i adelige sigiller 1300-1400-t, hest i våbenskjold for jysk uradelsslægt Vind 1314ff sml. Juel-Vind nedenfor, jysk uradelsslægt Rytter 1491-1619, rytter til hest i adelsskjold 1600-1700-t, hest holdende fane med rødt kors i adelsskjold 1616-48, hest i våbenet for slægten Stiernholm adlet 1747 (uddød 1955), heste som skjoldholdere i våben for Juel-Vind (friherrepatent 1708) og Krag-Juel-

Vind-Frijs (grevepatent 1867), H. A. Høeg adlet 1757 von Hielmcrone (78).

Hest i Horsens byvåben o. 1300ff, byen hed oprindelig Horsnæs; springende hingst i Flakkebjerg herreds våben kendt fra 1610 (79); kronet kriger til hest i Holstebro byvåben 1625ff, motivet kendt fra 1584 men er sikkert ældre; fire hestehoveder og to ringriderlanser i Augustenborg byvåben 1966ff, den første ringridning foregik ved byen, og slottet havde et berømt stutteri; hestehoved med vilter manke i Fakse kommunevåben 1971ff, bynavnet af oldnordisk fax 'manke'; hestehoved i Hadsten kommunevåben 1972ff symboliserer egnens opdræt af jyske heste (80).

Hest afbilledet på tre mønter (halvbrakteater) slæbt o. 940-60 på mønt under Hardeknu (1035-42), ni mønter under Svend Estridsen (1047-74), rytter på hest under Erik Emune (1134-37), Christian IV til hest: to mønter 1646, Christian V til hest: 1673, 1675, 1691, Frederik IV til hest: 1710, 1711; to heste for plov på 500 kr. seddel (en »plovmand«) udsendt 1875, indkaldt 1912, efter udsent 1910 og indkaldt 1945, men cirkulerede indtil 1962; 500 kr. seddel med én hest for plov blev udsendt 1964.

Kalkmalerier: Ål kirke o. 1200 (kæmpende ryttere), Skibet o. 1200 (ryttere og heste), Fårevejle o. 1300 (ridder på skimmel), Ørslev o. 1325 (brud føres til opsadlet hest), Højby o. 1380 (ridende junkere på falkejagt), Bregninge o. 1400 (junker til hest, flere heste), o. 1450: Vigersted (Kain med hestekæbe = mordvåbnet), Skamstrup (de hellige tre konger til hest), Tuse (helgen på hest med udtonget seletøj, junkere på falkejagt), Overdråby (helgen slæbes til døde efter en rødbrun hest, de tre konger med dekoreret seletøj), ligeså i Mørke og i Elmelunde o. 1480, Jetsmark 1474 (soldater til hest), Elmelunde o. 1480 (Adam pløjer med to heste), Fanefjord o. 1480 (skabelsen), Århus domkirke o. 1480 (smedenes helgen skor en hest); o. 1500: Dronninglund (korsfarer til hest), Sdr. Vis-sing (rytter på stridshest), Vallensved (Adam pløjer, de tre kongers tjener holder hestene), Hyllested (mand fletter halen på sin hest), Højen (riddere på lyse og røde heste), Gjerrild (skabelsen, Adam pløjer med to heste og et par okser spændt til samme skagler), Ågerup (barn på kæphest); Vesterø Læsø o. 1510 (de tre konger til hest), Torum o. 1530-40 (Kain med hestekæbe som kølle (81).

LITTERATUR: (1) 178b 1,597; 63 1,230,239; (2) 314 2,1,438f; (3) 390f 3, nr. 294; (4) 131 1906/23:2134 (1912); (5) 390 6,24f; (5a) 633b 219f; (6) 130 2,30; 7 109,397f; 8 4 sml. 47; 9 34; 10

18,61,338,400; 11 7; 17,1 76 sml. 102; 362 1,52; 2 53,57; 237b 63,158,284f sml. 71,243; (7) 449 88f,145; 130 14,21; 398 6,526; (8) 644 12,76; 182 92; (9) 547 6,683; (10) 179 39; 126 1,94; (11) 365 2,533; (12) 547 10,551; (13) 71c 294 (1854); (13a) 331; (14) 173 274; (15) 547 19,516-18; 505 337; (16) 547 10,161; (17) 505 159; (18) 179 39; (19) 216 16; (20) 390f 12,10; (21) 131 1904/27:2199 (1884); (22) 130 1,15; 2 14; 3 8; 5 10; 9 98,168; 10 187; 13 36,197; 15 53,240; 16 120; 18 128; 362 1,55; 2 61; 3 64; 237b 67; (23) 755 98f; (24) 547 27,1453; 505 475; (25) 179 39; (26) 130 5, 542 sml. 564; 588, 610,643,666; 6 165; 15 63; 362 3,152; (27) 173 24; (28) 547 6,391; (29) 314 2,2, 1246; (30) 130 15, 187; (31) 688 1,76; (32) 633b 152f; (33) 130 10, 396 sml. 400; (34) 547 15,934; 505 292; (35) 179 39; (35a) 547 10,627, 669; 137 1,56f; (36) 547 5,112; 505 102; (37) 314 2,1,283; (38) 130 2, 35; 5 442; 7 123,244; 8 149; 17,1 100; (39) 337 135; (40) 71b 60; (41) 331; (42) 131 1922/24:1283; (43) 180 346-48; (44) 178c 310; 644 12,155; 313 3,41; (45) 547 12,1197f; (46) 71 71; 71b 60; 71c 294; 331; (47) 547 11,265,268,892; 505 205,207; 178b 2,297; (48) 547 11,676; 505 211; (49) 178b 1,587 sml. 178 5; (50) 531 20; (51) 535 375f; (52) 651 1,91; 297 18,1968-70,298; (53) 461 296,478,487; (54) 178b 2,287,328; 547 17,363; (55) 178b 2,823; (56) 547 16,827,831; (57) 264 79; (58) 178b 1,592; (59) 178b 1,286; 172 1,171; (60) 390d 102; (61) 173 189,192; 272; 4 48; (62) 505 158; (63) 314 2,1,465f; (64) 130 4,41; (65) 365 3,798; (66) 763 243; (66a) 547 14,661; 505 260; (67) 505 153; (68) 63 2,325; 137 1,50; (69) 362 2,146; (70) 547 2,383(1780ff); (71) 4 56; (72) 547 26, 316; (73) 505 191f; (74) 360; (75) 318 251; (76) 461 583; 137 1,52f; (77) 558 18,22,34; 690b 10f; (78) 3 58,86,371,384,415,526,535,539f,546,564, 574, sml. 598; (79) 690 28,38; (80) 3c 36,70,78; (81) 626.

OLDTID

Der levede vildhest i Danmark i dryastiden (10.000-8.300 f.Kr.), de forsvandt i den efterfølgende fastlandstid. Tamhesten dukker op i sidste halvdel af yngre stenalder o. 2000 f.Kr., formentlig indført af det såkaldte enkeltgrav- eller stridsøksel-folk. Nogle af de få knoglefund fra perioden blev gjort på begravelsespladser, således i jættestuen Troldhøj ved Holbæk, hvor et forkullet skulder-blad, bækken og tåled må være rester af en ofring. Vildhestens knogler kan ikke skelnes fra tamhestens, men man går ud fra, at knoglerne i stenalderens boplads er af sidstnævnte. De spaltede knogler viser, at man spiste marven, sikkert også hestekød.

Stenalderens lille og spinkle hest synes at have væ-